

Прямі та зворотні зв'язки у відносинах фінансової відповідальності

Ковалів М. В.¹

Опубліковано	Секція	УДК
30.12.2023	Право	005.3:658.11.009.12

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14161547>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. У статті на підставі чинного законодавства розглянуто прямі та зворотні зв'язки у відносинах фінансової відповідальності. Зміна фінансових відносин, перехід до ринкової економіки зумовила кількісне зростання фінансових правопорушень. Об'єкт дослідження спрямований на вивчення та розробку комплексної проблеми фінансової відповідальності. Предметом дослідження є прямі та зворотні зв'язки у відносинах фінансової відповідальності. Фінансове правовідношення займає самостійне місце у системі фінансових охоронних правовідносин. Регулятивне фінансове правовідношення має такі ознаки: виникає на основі матеріальних фінансово-правових норм і реалізується у сфері фінансової діяльності держави за допомогою методу владних розпоряджень. Юридичний зміст регулятивних фінансових правовідносин складає кореспондуючі права та обов'язки суб'єктів. Фактичним змістом регулятивних фінансових правовідносин виступає діяльність суб'єктів правовідносин щодо реалізації їх прав та обов'язків.

Ключові слова: фінансова відповідальність, фінансовий контроль, правові відносини, фінансові правопорушення, фінансова безпека, запобігання фінансовим правопорушенням.

Direct and reverse relationships in the relationship of financial responsibility

Annotation. The article, based on the current legislation, examines direct and reverse relationships in the relationship of financial responsibility. The change in financial relations, the transition to a market economy caused a quantitative increase in financial crimes. The object of the research is aimed at studying and developing the complex problem of financial responsibility. The subject of the study is direct and reverse relations in the relationship of financial responsibility. The financial legal relationship occupies an independent place in the system of financial protective legal relationships. The regulatory financial legal relationship has the following characteristics: it arises on the basis of material financial and legal norms and is implemented in the field of financial activity of the state using the method of official orders. The legal content of regulatory financial legal relations consists of the corresponding rights and

¹ кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін Інституту права Львівського державного університету внутрішніх справ <https://orcid.org/0000-0002-9730-8401>

obligations of subjects. The actual content of regulatory financial legal relations is the activity of the subjects of legal relations regarding the realization of their rights and obligations.

Keywords: financial responsibility, financial control, legal relations, financial crimes, financial security, prevention of financial crimes.

Вступ

Розвиток фінансової системи якісно змінило суспільні відносини, зокрема, новим співвідношенням економіки, держави та права. Змінюються напрями розвитку фінансових відносин, ускладнюються соціальні зв'язки у державі, проте це позначається на стані розвитку фінансового права. Держава залучає населення у політику, зокрема фінансову та економічну. Фінанси пронизують усі сторони суспільного та державного життя, а найтісніший зв'язок податків з фінансами ставить проблему управління податками до низки найважливіших. Оподаткування впливає на економічну активність населення та підприємців, на перерозподіл національного доходу, фінансову політику держави, вирішення найважливіших питань пошуку найкращого співвідношення централізму та децентралізації у державному устрої, стимулювання керованих систем усіх рівнів та будь-якої функціональної спрямованості. Через фінансову систему, оподаткування та інститут фінансової відповідальності здійснюється система моніторингу, що визначає дуже точно якісні показники функціонування всієї фінансової системи.

Дослідженням фінансової відповідальності займалися Д.О. Гетманцев, Е.С. Дмитренко, П.М. Дуравкин, Л.К. Воронова, О.П. Орлюк, А.Й. Іванський, О.В. Муконін, М.І. Трипольська, З.М. Будько та інші вчені. Однак поняття «фінансова відповідальність» не розкрито повною мірою, що потребує проведення наукових досліджень щодо прямих і зворотних зв'язків у відносинах фінансової відповідальності.

Метою статті є дослідження прямих і зворотних зв'язків у відносинах фінансової відповідальності.

Результати

Відносини фінансової відповідальності розвиваються у системі фінансових відносин, але мають своє продовження в усіх суміжних галузях: у фінансовому, адміністративному, кримінальному, цивільному праві. Структура та характер взаємодії суб'єктів інституту фінансової відповідальності визначено особливостями фінансових правовідносин та їх місцем у системі фінансового права. Якщо врахувати, що за загальним правилом найбільш ефективне управління – це управління за допомогою грошей та іншого способу управління поки не придумано, стає зрозумілим, чому поглиблене вивчення норм права, що регулюють цю галузь суспільних відносин, є одним із актуальних напрямів державно-правових та спеціально-юридичних досліджень.

У системі фінансових відносин правові норми встановлюють взаємні права та обов'язки. Держава, впливаючи на економіку, право та поведінку учасників фінансових відносин, забезпечує виконання своїх функцій.

У відносинах фінансової відповідальності держава діє з метою охорони та відновлення регулятивних відносин таким чином, щоб правопорушник дав відповідь своїй протиправній поведінці, зробив певні дії для належної поведінки. За управлінської суті самі відносини відповідальності мають характер зворотного зв'язку. Правове ставлення, у даному випадку, розглянуте як система, є складне явище, що складається з різних елементів і структурних зв'язків та з-поміж них перебуває у винятковій компетенції публічного суб'єкта (держави, місцевих органів). Ніхто не може втрутитися в цю сферу, це питання не може бути винесене на референдум.

Публічний суб'єкт вступає у правовідносини через свої органи, наділені відповідною компетенцією: Міністерство фінансів України, Державне казначейство України та інші органи публічного управління.

Склад правовідносин утворюється його суб'єктами, які є елементами правового відношення. Тут права та обов'язки учасників – то окремі елементи правовідносин, а юридичні властивості елементів (суб'єктів), надані правовими нормами. У правовідносинах ці властивості визначають структуру, під якою розуміються власне правові зв'язки, відносини між суб'єктами фінансового обов'язку. Щодо зазначених «горизонтальних» або функціональних відносин виникають відносини вертикальні, відносини контролю, в яких суб'єкт фінансових відносин та фінансовий орган перебувають в адміністративній підпорядкованості та де фінансовий орган діє директивно.

Відносини щодо належного виконання суб'єктом фінансових відносин своїх обов'язків не можна розглядати просто як відносини вертикальні, які б характеризувались як відносини адміністративні. У зв'язках адміністративний елемент змінено, він обумовлений економічними засадами, принципами фінансового законодавства.

І. Шумейко зазначає, що на сучасному етапі фінансова відповідальність є самостійним видом юридичної відповідальності. За метою, характером і порядком застосування вона найбільш близька до адміністративної відповідальності, однак не є її різновидом [1, с. 93].

У процесі дослідження проблеми фінансової відповідальності допустимо застосувати методологію та загальну теорію управління, розглядати відповідальність у системі прямих та зворотних зв'язків у суспільстві, як основу саморегулювання та самоналаштування держави та суспільства у фінансових відносинах.

У процесі класифікації системи прямих і зворотних зв'язків з їхнього об'єкту слід виділити такі: суб'єкта фінансових відносин із публічним суб'єктом у реалізації фінансової відповідальності; суб'єкта фінансових відносин у системі регулятивних та охоронних відносин; за участю суб'єкта фінансових відносин у системі інституційних відносин – приватно-правових, фінансових; в системі перспективної відповідальності як відповідальної поведінки; фінансової відповідальності як реакцію на встановлене публічним суб'єктом правовідносин правило; фінансової відповідальності у системі відносин фінансового контролю та заходів, що її забезпечують.

Для розкриття значення та ролі фінансової відповідальності в державному управлінні фінансами слід визначити значення та роль системності, саморегулювання та зворотних зв'язків у регулятивних та охоронних фінансових відносинах. Системний характер елементів визначається у будь-якій соціальній структурі, яку можна розділити на підсистеми зі своїми спеціальними функціями. У фінансових відносинах та відносинах фінансової відповідальності важливо враховувати ту обставину, що система об'єктивно прагне до самоналаштування та саморегулювання.

Саморегулювання фінансової системи ґрунтується на реалізації принципу найбільшої зручності виконання фінансового обов'язку; на самостійності виконання фінансового обов'язку; на економію податкового адміністрування; на реалізації принципу діяльного каяття правопорушника.

Інститут фінансової відповідальності є частиною фінансової системи, яка скріплюється в ціле системою зв'язків і має динаміку, в якій кругові зв'язки відіграють важливу роль. Зв'язки реалізуються у вигляді обміну інформацією, без якої ніяке управління не може існувати. Одним з основних принципів будь-якого управління є принцип зворотного зв'язку, необхідною умовою реалізації якого є інформаційна взаємодія між керуючим суб'єктом та керованим об'єктом. Тому система управління за принципом зворотного зв'язку завжди є інформаційною системою, системою, здатною

сприймати, зберігати, використовувати та передавати інформацію. Принцип зворотного зв'язку – це внутрішня основа та необхідна умова розвитку кібернетичних систем. Цей принцип не лише допомагає стабілізувати «істотні зміни» системи, але, крім того, дає системі можливість зберігати чи навіть підвищувати свій рівень організації.

Теоретично під зворотним зв'язком розуміють реакцію одержувача на повідомлення джерела. При зворотному зв'язку комунікація стає двостороннім процесом, дозволяючи обом сторонам коригувати свої цілі та свою поведінку по відношенню одна до одної. У відносинах фінансової відповідальності відбувається передача інформації лише від правопорушника уповноваженому суб'єкту, та від уповноваженої особи – правопорушнику.

Зв'язок між «виходом» та «входом» системи дозволяє інформувати «вхід» про рівень досягнення заданого результату на «виході» та необхідність «перебудови» системи, якщо результату не досягнуто. Публічний суб'єкт або його орган отримують інформацію про повернення правовідносин з охоронного до регулятивного стану, про відношення суб'єкта фінансових відносин до усвідомлення необхідності належної поведінки та відсутності необхідності репресивного чи охоронного механізму, отримує інформацію про ефективність та доцільність встановленого правила тощо.

Суб'єкт фінансових відносин отримує інформацію про стан обов'язку, реакцію держави на зміни в її поведінці, результати контрольних заходів. Зворотний зв'язок у відносинах фінансової відповідальності є контролюючим зворотним впливом; вплив, передача інформації; вплив, що має кінцевою метою підвищення організованості та ефективного функціонування системи.

Зворотний зв'язок у розглядуваних відносинах, що відрізняється від аналогічних процесів в автоматичних системах, оскільки реакція у відповідь учасників відносин фінансової відповідальності не може бути передбачена з абсолютною точністю. Непередбачуваність реакції в деяких випадках може ґрунтуватися на суб'єктивних обставинах, економічній ефективності, надзвичайних ситуаціях.

Керівний вплив держави та фінансового органу на суб'єкт фінансових відносин, що здійснюється «жорстко» через прямі зв'язки можливий лише на стадії встановлення публічного обов'язку; відбувався процес реалізації управлінського рішення в основному без залучення інформації про фактичний стан об'єкта управління в даний момент та зовнішні умови його функціонування.

Завдяки налагодженій системі контролю та розширенню застосовуваних форм, інформація про фактичний стан керованих об'єктів (виконання обов'язку) у відповідних органів є. Однак умови контролю не дають можливості здійснювати постійне стеження за об'єктами, що керуються, законодавчо встановлено обмеження на кількість перевірок, їх періодичність, предметність.

Управлінські рішення приймаються на такому рівні детермінованості, коли вважається, що заздалегідь відомі результати. Водночас умови, що складаються, можуть не збігатися із заданою моделлю поведінки. Відступ від норми поведінки має припускати можливість коригувати безпосередньо публічним суб'єктом через свої органи або на рівні саморегулювання.

Саме середовище та внутрішні закони розвитку та існування ринкової, конкурентної економіки припускають саморегулювання керованих систем, які здатні самовдосконалюватись і адаптуватися до умов середовища, що змінюється.

Відповідно до Національної економічної стратегії на період до 2030 року фінансове законодавство розвиває інститути саморегулювання: самостійний контроль суб'єкта фінансових відносин у виборі контрагента; визначення фінансових наслідків операцій; контроль рівня фінансового навантаження тощо [2].

Основна мета комунікаційного процесу у фінансових відносинах – забезпечення розуміння суб'єктом фінансових відносин необхідності виконання публічного обов'язку.

Для досягнення потрібної ефективності комунікації необхідно забезпечити низку умов, за яких можна виділити чотири базові елементи: відправник, особа, що генерує ідеї або збирає інформацію та передає її; повідомлення, власне, інформація, закодована за допомогою символів; канал, засіб передачі; одержувач, особа, якій призначена інформація.

При обміні інформацією відправник та одержувач проходять кілька взаємозалежних етапів. Їхнє завдання – скласти повідомлення та використовувати канал для його передачі таким чином, щоб обидві сторони зрозуміли та розділили вихідну ідею. Це важко, бо кожен етап є одночасно точкою, в якій сенс може бути спотворений або втрачений.

У процесі реалізації зворотний зв'язок необхідно визначити, яку значиму ідею чи повідомлення у відносинах фінансової відповідальності слід зробити предметом обміну. Необхідно визначити зміст відносин відповідальності, оцінити адекватність і доречність суб'єктивної оцінки поведінки суб'єкта фінансових відносин з урахуванням конкретної ситуації та мети фінансових відносин.

Законодавством визначено умови та способи реалізації зворотного зв'язку у відносинах фінансової відповідальності. Законодавець визначає канал зворотного зв'язку чи способи передачі з нього. Цей канал має бути сумісним зі способами реалізації зворотного зв'язку. Найчастіше використовуються відносини контролю [3]. Якщо канал не відповідає суті інформації, обмін буде менш ефективним, а вибір засобу повідомлення не повинен обмежуватися єдиним каналом.

Позитивна оцінка дій суб'єкта фінансових відносин з боку контрольних органів або самим суб'єктом фінансових відносин буде прикладом позитивного зворотного зв'язку. Коли зворотний зв'язок можливий і стійкий, то він дасть ту вигоду, що робить поведінку системи менш залежною від навантаження. Зворотний зв'язок як реакція одержувача повідомлення передбачає певні дії контролюючого суб'єкта, яким виступають різні органи і сам суб'єкт фінансових відносин. Джерело може врахувати зворотний зв'язок у разі зміни наступних повідомлень.

Оціночна характеристика зворотного зв'язку може припускати позитивні та негативні оцінки, схвалення дій суб'єкта чи залучення до відповіді. Позитивний оцінний зворотний зв'язок може виконувати важливу функцію підтримки сторони відносин, що склалися. Негативний оцінний зворотний зв'язок виконує функцію, що коригує, спрямовану на оцінку дій суб'єкта фінансових відносин як небажаної поведінки і на повернення його в регулятивне ставлення в тій моделі, яка була встановлена державою.

Зворотний зв'язок у фінансових відносинах та відносинах фінансової відповідальності зокрема, є процесом, за допомогою якого фінансовий орган передає свої оцінки щодо поведінки суб'єкта фінансових відносин. Тут важливе значення має не лише інформація, яку суб'єкт фінансових відносин отримує про результати своєї діяльності, а й обмін думками та спостереженнями про хід виконання фінансового обов'язку, своє правове становище, кваліфікацію дій, угод та результатів.

Ефективний зворотний зв'язок допомагає оптимізувати кілька аспектів роботи суб'єкта фінансових відносин, який може коригувати поведінку, визначати порядок та форму дій на майбутнє. Позитивні результати використання зворотного зв'язку у фінансових відносинах очевидні.

По-перше, складаються відносини співробітництва із фінансовим органом. Завдяки постійно діючій системі зворотний зв'язок будь-який контакт із фінансовим органом сприймається суб'єктом фінансових відносин не як конфлікт, а як привід для конструктивного діалогу.

По-друге, необхідність, зворотний зв'язок змушує органи фінансового контролю проводити методологічну роботу, превентивні заходи, розробляти форми моніторингу та інформування суб'єкта фінансових відносин. Якщо правове регулювання у

функціональному значенні – це орієнтир для суб'єктів права на нормативні приписи у межах правовідносин, а діяльність щодо здійснення регулятивної функції має епізодичний корекційний характер, то на підставі цього підходу можна мовити про чинники, що визначають виникнення превентивного регулювання [4, с. 42].

По-третє, негайний зворотний зв'язок допомагає скоригувати діяльність суб'єкта фінансових відносин, дозволяє посилити необхідну лінію поведінки, уникнути неправильного розуміння правила. Має бути висока частота обміну інформацією та іманентне виконання фінансового обов'язку моніторинг, коли кожна інформаційна посилка має детермінувати та легалізувати обов'язковість попередньої [5].

Якщо суб'єкт фінансових відносин надав податковому органу свою облікову та фінансову політику, а фінансовий орган у певні терміни не заперечив, то така фінансова політика має кваліфікуватися як обов'язкова для обох сторін. Режим зворотного зв'язку повинен мати такий самий багатоканальний характер, як і відносини прямого зв'язку.

По-перше, канал зворотний зв'язок від органів публічної влади до суб'єкта фінансових відносин дозволяє суб'єкту фінансових відносин отримувати інформацію про результати їх звернень до фінансових органів.

По-друге, канал зворотний зв'язок від суб'єкта фінансових відносин до держави забезпечує прозорість процедур, ініційованих публічною владою, що є головним заслоном щодо порушеннями встановленої моделі поведінки.

При аналізі здійснення зворотний зв'язок можна визначити критерії функціонування у відносинах фінансової відповідальності:

- цільовий характер зворотного зв'язку. Він повинен бути збалансованим та поєднувати виділення позитивних та негативних моментів, кожен з яких є цінністю та значенням охоронного відношення для відновлення порушеного регулятивного;
- зворотний зв'язок та обмін інформацією мають породжувати відносини співпраці суб'єкта фінансових відносин та фінансового органу, просувати ідею необхідності участі приватного суб'єкта у фінансуванні публічних справ;
- відносини фінансової відповідальності завжди індивідуальні, незважаючи на те, що засновані на загальних засадах та моделі фінансового законодавства. Тому зворотний зв'язок має бути конкретним, мати певні цілі, бути детермінованим та відповідати обставинам конкретного правовідношення, бути об'єктивним і реальним [6, с. 37];
- сторони відносин фінансової відповідальності повинні бути активними учасниками правовідносин щодо відповідного обов'язку, вони не повинні залишатися глядачами. Правопорушник і зобов'язана особа мають бути залучені до процесу зміни поведінки для досягнення певних завдань;
- зворотний зв'язок має бути результативним, достатнім і порівнянним, коли порушник може зіставити результати своєї поведінки та заданої раніше моделі;
- зворотний зв'язок має бути функціональним та дієвим.

Усе сказане вище дозволяє визначити ряд принципів зворотного зв'язку у відносинах фінансової відповідальності – надійність, що передбачає відсутність спотворення передачі; описовий характер передачі, без її оцінки.

Держава, регулюючи фінансові відносини за допомогою норм права, забезпечує вирішення таких завдань. Інститут фінансової відповідальності дозволяє забезпечити ефективну систему прямих та зворотних зв'язків у державі, причому вона функціонуватиме тим ефективніше, чим краще її основи будуть врегульовані правом. За кожною сферою та напрямом діяльності держави має бути досягнутий очікуваний кінцевий результат. Слід наголосити на необхідності закріплення у загальних, єдиних нормах фінансового права системних зв'язків та взаємно залежностей у фінансовій діяльності держави, що відображають усі процеси, що відбуваються в суспільстві та

державі, та встановлення загальних же принципів цієї діяльності. Це послужить гарантією централізованого фінансово-планового державного управління економічними, соціальними та політичними процесами та дозволить здійснювати управління через ринковий механізм.

Зворотний зв'язок дозволяє зменшити залежність фінансової системи від суб'єктивних характеристик суб'єкта фінансових відносин та особливостей його діяльності. При зворотному зв'язку комунікація стає двостороннім процесом, дозволяючи обом сторонам коригувати свої цілі та свою поведінку по відношенню одна до одної. У відносинах фінансової відповідальності відбувається передача інформації лише від правопорушника уповноваженому суб'єкту, а й уповноваженої особи – правопорушнику. Здійснюється зв'язок між «виходом» та «входом» системи, що дозволяє інформувати «вхід» про рівень досягнення заданого результату на «виході» та необхідність «перебудови» системи, якщо результату не досягнуто».

Висновки

Зворотний зв'язок у фінансових відносинах та відносинах фінансової відповідальності зокрема, представляє процес, за допомогою якого фінансовий орган передає свої оцінки щодо поведінки суб'єкта фінансових відносин. Тут важливе значення має не лише інформація, яку суб'єкт фінансових відносин отримує про результати своєї діяльності, а й обмін думками та спостереженнями про хід виконання фінансового обов'язку, своє правове становище, кваліфікацію дій, угод та результатів. Публічний суб'єкт або його орган отримують інформацію про повернення правовідносин з охоронного до регулятивного стану, про відношення суб'єкта фінансових відносин до усвідомлення необхідності належної поведінки та відсутності необхідності репресивного чи охоронного механізму, щодо ефективності та доцільності встановленого правила. Суб'єкт фінансових відносин отримує інформацію про стан його обов'язку, реакцію держави на зміни в її поведінці, результати контрольних заходів та ін.

Зворотний зв'язок у відносинах фінансової відповідальності представляє контролюючий зворотний вплив; вплив, зумовлений передачею інформації; вплив, що має кінцевою метою підвищення організованості та ефективного функціонування системи. Особливості структури фінансової відповідальності та зв'язків учасників даних правовідносин потребують додаткового аналізу їх взаємодії та порівняння з відповідальністю за адміністративні правопорушення.

Список використаних джерел

1. Шумейко І. Фінансова відповідальність: поняття, ознаки та співвідношення з суміжними поняттями. Юридичний вісник. 2023. № 6. С. 87-95.
2. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 Р. № 179. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text>
3. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні: Закон України від 26.01.1993 р. № 2939-XII. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2939-12>
4. Єсімов С. С. Превентивне регулювання: теоретичні аспекти. Соціально-правові студії. 2020. Випуск 3 (9). С. 40-47.
5. Смагло, О. Функціонування системи фінансового моніторингу в Україні. Економіка та суспільство, 2021. № 26. URL. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-26-28>
6. Yesimov S.S. Administrative coercion in the field of taxes and fees. Social and Legal Studios. 2022. Vol. 5. No. 1. С. 35-40.

